

Kodály Zoltán, a filológus

Szeged, 2007. december 14.

Egy kerekasztal-beszélgetés elé*

Nagy L. János

...nemcsak a tudomány különféle ágai tartoznak össze és mind-egyik megsínyli, ha túlságosan bezárkózik szakmája szűk körébe, hanem a tudomány és művészet sem lehet el egymás nélkül. A tudós annál különb, minél több van benne a művészből és viszont. Intuíció, fantázia nélkül a tudós legfeljebb téglahordója lehet tudományának. Művész pedig szoros belső rend, szerkesztő logika nélkül megreked a művészet peremén.

(Kodály Zoltán: Elnöki megnyitó, MTA, 1948. március 21.)

Amikor Gyüdi Sándor megkeresett, hogy érdemes volna Kodály mester születésnapjának 125. évfordulójára a bölcész Kodály Zoltánról is megemlékezni, voltak bizonyos ismereteim a nagy zeneszerző ilyen irányú tevékenységéről is. Elsősorban Kardos Pál és Rozgonyi Éva kóruspróbáinak hozadékaként, másrészt pedig a nyelvészkörök hagyatékaként a szakirodalomban szereztem erről információkat.

A továbbiakban néhány gondolatot jelzünk a kerekasztal-beszélgetésen szereplő témákról és a résztvevőkről.

Kodály Zoltánnak mint népdalgyűjtőnek és mint zeneszerzőnek igen jelentős tevékenysége fűződik a nyelvestétika, a nyelvfilozófia, a prozódia szempontjainak elveihez és gyakorlatához. A népdalgyűjtés tapasztalataiban feltárult előtte az évszázadok csiszolta népdalok, népballadák nyelvi szövetének jellemzően a magyar nyelvben érvényesülő metrikai-ritmikai világa. Számos gyermekhangra vagy felnőttkorúsok számára írt művében, a költői szövegek megzenésítésében a nyelv zenéjének meg a muzsika és a költő együttes invenciójának kompozíciói szemléletesen mutatják alkotói teljesítményének színvonalát. Ezt a témát Petőfi Sándor János akadémikus, a szövegkutatás európai személyisége képviseli.

Kodály Zoltán hosszabb ideig kitartóan küzdött azért, hogy a zárt (középső nyelvallással képzett) *ë* hang megörökítségük a magyar nyelvű nyomtatásban, legelőbb a tankönyvekben. Ismert példája a *mentek* ('mentesek'), *menték* ('kiszégett valakit szorult helyzetéből'), *mënték* ('ti eltávoztok') és *mëntek* ('ők eltávoztak') négyféle jelentése aszerint, hogy *e* vagy *ë* hangzik a szavakban. (Kosztolányi Dezső ilyen példája: *mëgvëtték* – 'lenézték' – és *mëgvëtték* – 'arra készítettek, hogy

* Első, szűkebb változata: Szeged, 2007. december.

megvegyék' – különbsége.) Ennek a tematikának a szakértője, Péntek János akadémikus elemzi Kodály küzdelmét és az *é* hang státusát mai nyelvhasználatunkban.

Kodály Zoltán a kulturális fórumokon megismert aktivitással vett részt a nyelvi és nyelvhasználati jelenségek felfedezésében és elemzésében. Egyértelmű, hogy sok tekintetben a zeneiség, a nyelv hangzása volt a leginkább vonzó a zeneszerző számára. Ebből következően a nyelvészek között az egyes területek kompetens szakemberei kapnak szót. Benkes Zsuzsa a korábbi Országos Pedagógiai Intézetben, majd az Oktatási Minisztériumban a közoktatás irányításának a szép magyar beszédre ügyelését és a zeneszerzőnek a nyelvünk hangzásával kapcsolatos tevékenységét vizsgálja.* Rozgonyiné Molnár Emma (Kazinczy-díjas) a Szép magyar beszéd Kazinczy-versenyeiről szól: ezeknek különböző szintjein részt vett felkészítő tanárként és zsűritagként egyaránt. (Az általa felkészített versenyzők közül 35 [!] hallgató nyert Kazinczy-érmeket.) Nagy L. János az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny, a Nyelvünkben élünk kreatív verseny és főként az Implom József helyesírási verseny zsűrijében tevékenykedett; különböző szóbeli és írásbeli fórumokon publikálta nyelvművelő megállapításait.

Szabolcsi Miklós a 150 éves Akadémia jubileumi közgyűlésén két okból említi Kodály Zoltánt. Az egyik ok a tudományágak egymásra hatásában, a népzenei gyűjtőmunkában megvalósított kiemelkedő eredmény (Bartókkal együtt); a másik az iskolateremtő egyéniségek felsorolása, ugyancsak Bartókkal együtt (az MTA I. Osztály Közleményei XXX: 6, 9). Természetes tehát, hogy a Szegedi Akadémiai Bizottság épületében rendezték ezt a kerekasztal-beszélgetést Kodály Zoltánról, hiszen az MTA elnöke is volt (1946–1949). Köszönet illeti Szeged Megyei Jogú Város Közgyűlésének Oktatási és Kulturális Irodáját, személy szerint Száz Krisztinát és Csongrád Megye Közgyűlésének elnökét, dr. Magyar Annát: támogatásukkal lehetővé tették, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság megrendezhesse ezt a fórumot. Külön is köszönetet mondunk Kindler Juditnak, az MTA Akadémiai Könyvtár elnöksége képviselőjének a segítségéért.

Mivel járul hozzá a zenei összetevő egy megzenésített vers jelentéséhez?

Adalékok Kodály Zoltán *Öreg* című kórusműve multimediális elemzéséhez**

Petőfi S. János

Egy verbális és egy zenei mediális összetevőből létrehozott mű (közelebbről: egy megzenésített vers) módszertanilag megalapozott elemzése megkívánja, hogy először külön-külön elemezzük a két mediális összetevőt, s ezután vetítsük egymásra e két elemzés eredményeit. Csak így kaphatunk választ ugyanis arra a kérdésre, hogy mivel járulnak hozzá az egyes mediális összetevők a mű (komplex) jelentéséhez.

Amennyire könnyű e megállapítás igazságának belátása, annyira nehéz annak megvalósítása. A kérdés ugyanis az, hogyan lehet, ha egyáltalán lehet, a két mediális összetevőt egymástól elválasztani. Egy megzenésített vers „zenei” összetevője ugyanis nemcsak a szűk, a betű szerinti értelemben vett, „zenei” összetevő, hanem az és a verbális „verszenei” együttvéve. Márpedig ha a verbális összetevőt nem választjuk le a betű szerinti értelemben vett zeneiről, nem tudjuk, mily mértékben vetítjük rá a verbális összetevőhöz rendelt jelentést a zeneire.

Erre a problémára kellett megoldást találnom, amikor elhatároztam, hogy Kodály Weöres Sándor *Öreg* című versére írt kórusművét fogom elemezni. A megoldás megtalálásához két tényező segített hozzá: az egyik az volt, hogy a zenei összetevő elemzéséhez találtam egy pszichológus

* Benkes Zsuzsa előadásában középiskolások reflexióit elemezte Kodály egy-egy gondolatára.

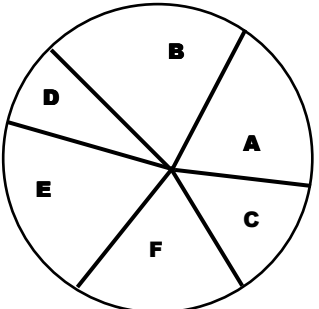
** A kórusmű részletes elemzéséhez lásd *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szöveg-szemlélethez* című könyvem (Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004) 7. fejezetét.

gusok által létrehozott „analitikus segédeszközt”, a másik pedig az, hogy olaszországi egyetemen tanítván úgy hallgathattam meg tanítványaimmal e kórusművet, hogy nem kellett leválasztanom róla a verbális összetevőt, mert biztos lehettem abban, hogy nem vetítik rá az ahhoz rendelt jelentést a zeneire, minthogy ilyen hozzárendelés nem áll módjában.

Az ilyen módon végrehajtott elemzés meglepő eredményhez vezetett, s voltaképpen erről kívánok itt röviden beszámolni.

1. Lássuk először a „kifejező erő körskálája” elnevezésű analitikus segédeszközt (lásd 1. táblázat).

1. táblázat A kifejező erő körskálája

	<p>A körskála szektorai az óramutató járásával ellenkező irányban haladva – olasz és magyar szakkifejezésekkel megnevezve – a következők:</p> <table border="0"> <tr> <td>B. vita – movimento – esuberanza</td> <td>élet – mozgás – túláradás</td> </tr> <tr> <td>D. angoscia</td> <td>szorongás</td> </tr> <tr> <td>E. passione – collera</td> <td>szenvedély – düh</td> </tr> <tr> <td>F. tristezza – calma</td> <td>szomorúság – nyugalom</td> </tr> <tr> <td>C. serenità</td> <td>kiegyensúlyozottság</td> </tr> <tr> <td>A. gioia – esultanza</td> <td>öröm – örömujjongás</td> </tr> </table>	B. vita – movimento – esuberanza	élet – mozgás – túláradás	D. angoscia	szorongás	E. passione – collera	szenvedély – düh	F. tristezza – calma	szomorúság – nyugalom	C. serenità	kiegyensúlyozottság	A. gioia – esultanza	öröm – örömujjongás
B. vita – movimento – esuberanza	élet – mozgás – túláradás												
D. angoscia	szorongás												
E. passione – collera	szenvedély – düh												
F. tristezza – calma	szomorúság – nyugalom												
C. serenità	kiegyensúlyozottság												
A. gioia – esultanza	öröm – örömujjongás												

A szektorok többsége (szintén az óramutató járásával ellenkező irányban haladva) számkóddal is ellátott melléknéveket tartalmazó alszektorokra van bontva. (A melléknéveket is tartalmazó szektorok alfabetikus elrendezésű magyar–olasz listájához lásd a 2. táblázatot).

Az olasz szavakhoz az informatív magyar megfelelőket a szóban forgó melléknévek körskálában adott környezetének figyelembevételével próbáltam létrehozni.

A körskála alkalmazása abban áll, hogy egy zenemű meghallgatásakor a hallgatóknak abba a szektorba kell annak a melléknévnek a számkódját beírni, amely véleményük szerint a mű által kiváltott érzelmet leginkább kifejezi.

Kodály kórusművének elemzése előtt e körskála alkalmazását a hallgatókkal gyakoroltattam, különféle más művek elemzésével.

2. Ezután a körskála alkalmazásával elemeztetem a hallgatókkal Kodály kórusművét, amely a következő módon és eredményekkel zajlott le. Az elemzésben 180 hallgató vett részt. A kórusművet kétszer úgy hallgatták meg, hogy közben kezükben volt a körskála, de abba még nem írtak be semmit, beírásra csak a harmadik meghallgatás alkalmával került sor. A feladatot megoldó 180 hallgató válasza közül taláalomra kiválasztottam 100-at, az alábbiakban e 100 válaszban található információkat összesítem.

A hallgatók minősítéseinek összesítését az 1. számú lista mutatja. (Míthogy az egyes hallgatók a meghallgatott kórusműhöz különböző számú minősítést rendeltek, a minősítésre használt elemek összege nem egyenlő 100-zal. Továbbá néhány hallgató egyedi minősítő elemek alkalmazása helyett egy teljes al- vagy főszektor jelölt meg minősítésként. Ezt a fajta minősítést „+” jellel jelöltem, és az összesítésben értelemszerűen úgy vettem figyelembe, mintha a szóban forgó szektor valamennyi minősítő elemét felhasználták volna. A minősítő elemek kódja után zárójelben álló szám azt mutatja, hogy a szóban forgó elem az elemzésekben hányszor fordul elő.)

2. táblázat. A mellékneveket is tartalmazó szektorok alfabetikus elrendezésű listája

A1	1	vidám	allegro	E2	14	lobbanékony	collerico	
	28	jókedvű	gaio		18	határozott	deciso	
	32	könnyed	spensierato		21	heves	impetuoso	
	33	örvendező	lieto		26	tomboló	furente	
A2	31	boldog	felice	43	zivataros	temporalesco		
	2	eleven	agile	61	erőszakos	violento		
	53	szökdelő	saltellante	E3	19	lángoló	ardente	
71	örvénylő	vorticoso	27		féktelen	irruente		
B1	4	tevékeny	attivo		43	viharos	temporalesco	
	16	táncos	danzante		47	szenvedélyes	appassionato	
	29	gyors	galoppante		56	komor	tetro	
	51	ritmikus	ritmato		59	gyötört	tormentato	
B2	62	heves	vivo		64	mozgalmas	movimentato	
	8	vad	brutale		F1	10	nyugodt	calmo
	20	vonszoló	trascinante			17	barátságos	dolce
42	gyötrő	assillante	39			mélabús	malinconico	
C1	5	víz-szerű	acquatico	48		derűs	sereno	
	12	világos	chiaro	52		álmodozó	sognante	
	24	hűs	fresco	58		szomorú	triste	
	13	kristálytisza	cristallino	67	egyhangú	monotono		
	34	áttetsző	leggero	69	ábrándozó	romantico		
C2	25	folyékony	fluido	F2	37	lassú	lento	
	36	átlátszó	limpido		30	nehéz	grave	
	40	tengeri	marino		50	nyugalmas	riposante	
	D	15	futó		scorrevole	66	vágyakozó	nostalgico
63		menekülő	fuggente		70	higgadt	tranquillo	
68		áramló	grondante	F3	35	tekintélyes	grave	
E1	6	emelkedő	ascendente		38	méltóságteljes	maestoso	
	7	aggasztó	angosciante		30	fontos	grave	
	22	ijesztő	spaventoso		46	súlyos	pesante	
	41	ideges	nervoso		57	ünnepélyes	solenne	
45	fokozódó	progressivo	X	49	gyors	rapido		
E2	9	hirtelen		brusco	60	élénk	vivace	
	11	színváltoztató	cangiante					
	23	tartós	forte					
	54	váratlan	improvviso					
55	meglepő	sorprendente						

A minősítések összesítésének kiegészítéseként – a szektorok és alszektorok sorrendjét követve – külön megadom a három „legtöbb szavazatot” kapott fő- és alszektor, valamint a 10-nél több szavazatot kapott minősítő elemek listáját.

B.1.: +, 62(2),	7
B.2.: +, 20, 42	<u>5 B = 12</u>
D.: +(4), 6(9), 7(21), 22, 45(4),	<u>55 D = 55</u>
E.1.: +(3), 9, 23(2), 54(2), 55(2),	22
E.2.: +(2), 18(3), 21(7), 26, 43, 61,	25
E.3.: +(2), 15, 27, 47(12), 56(6), 59(12), 64,	<u>45 E = 92</u>
F.1.: +(4), 10(12), 17(4), 39(37), 43, 48(5), 52(9), 58(24), 67(2),	122
F.2.: +(4), 30(13), 37(12), 50(8), 66(19), 70(2),	74
F.3.: +(2), 21, 35(2), 38(12), 46(3), 57(39),	<u>67 F = 263</u>
C.1.: +, 5(2), 12(2), 13, 24, 25(3), 34(11), 40,	29
C.2.: +, 15(3), 63(2), 68,	<u>9 C = 38</u>
A.1.: +, 3, 33(3), 32,	9
A.2.: 53,	<u>1 A = 10</u>

1. lista. A hallgatók minősítéseinek összesítése

A **főszektorok** közül a szavazatok száma szerint az első három:

- D. (szorongás)** = 55,
E. (szenvedély, düh) = 92,
F. (szomorúság, nyugalom) = 263

Az **alszektorok** közül a szavazatok száma szerint az első három:

- F1** = 122
F2 = 74
F3 = 67

A **tíznel több szavazatot kapott** értékelések a következők:

- D. 7 (aggasztó)** (21)
E3: 47 (szenvedélyes) (12), **59 (gyötört)** (12),
F1: 10 (nyugodt) (12), **39 (mélabús)** (37), **58 (szomorú)** (24),
F2: 30 (nehéz) (13), **37 (lassú)** (12), **66 (vágyakozó)** (19),
F3: 38 (méltóságjeljes) (12), **57 (ünnepélyes)** (39),
C1: 34 (áttetsző) (11)

3. A körskála alkalmazása mellett arra is kértem a hallgatókat, hogy aki tudja, az elemzés során szerzett benyomását fogalmazza meg **szövegszerűen** is. Ezekből a megfogalmazásokból idézek itt néhányat informatív magyar fordításban:

- A templomi kórusokhoz hasonló ünnepélyes kórusnak tűnt, s a zene is annak.
- A zene szomorúságot sugall, a melódia lassú és ünnepélyes, mint egy templomi kórusé.
- Számomra úgy tűnt, hogy egy élet történetét fejezi ki; az első része nyugodt, kvázi édes ritmusú, ez a gyermekkor periódusa, a virágoké, amelyek bimbóznak, s még nem tudják, hogy majd egyszer meghalnak; a második élet középső periódusa a magas és mélypontokkal; az utolsó a melabúval átszőtt öregkoré, a nyugalommal megjelölté, de olyan nyugalommal, amely a megélt, szenvedést, keserűséget okozó tapasztalatoktól terhes; azt hiszem, mindazokat az emóciókat magába foglalja, amelyeket egy teljes élet tud adni magas és

mélypontjaival, örömeivel és fájdalmaival, gyötrelmeivel és szenvedélyeivel; egyes momentumokban olyan dalnak tűnt, amellyel valaki hálát ad az Istennek, amiért mindezt megengedte.

- E kórust hallgatva az első benyomásom egy ünnepélyes atmoszféra érzékelése volt; egy valaki felé irányuló hálaadásé; a befejező rész nyugalmat sugallt.
- Azt hiszem, hogy az az érzés, amelyet ez a kórusmű ébreszthet, maximális mértékben szubjektív, annak az érzelmevilágától függő, aki hallgatja; bennem mélabút ébresztett, de derűt is.
- Kezdetben mélabút és nosztalgiát keltett bennem, mert ez egy nagyon szomorú zenemű; később azonban úgy tűnt, mintha ünnepélyessé, fenségessé vált volna.
- Ez a zenemű szomorú és aggodalmat keltő.
- A melódiából a szöveg értése nélkül is érezhető, hogy egy szomorú melankolikus mű, ugyanakkor mélyen megérintő.
- Ez a zenemű nagyon aggodalmat keltő, az volt a benyomásom, mintha szerzője kétségbeesést, fájdalmat és nosztalgiát akarna kifejezésre juttatni, ugyanakkor azt gondolom, hogy a mű finoman árnyalt módon romantikus is.
- Én három részre osztom ezt a művet: egy elsőre, amely szomorúságot és ünnepélyességet áraszt, egy másodikra, amelyben a zene szenvedélyesebbé és emelkedettebb tónusúvá válik, végül egy harmadikra, amely újból szomorúságot sugall.
- A zenei motívum a mű kezdeti szakaszában nyugalmat közvetít, ám ahogy a melódia lépésről lépésre előre halad, aggodalmat és szomorúságot kezd kifejezni; ami viszont a befejező részt illeti, az számomra vidám vonásokkal rendelkezik.
- Számomra ez a mű ünnepélyes és fenséges, úgy vélem, fontos dologról kell, hogy szóljon.

4. Azt hiszem, hogy ez az elemzés, amely nemcsak egyedi vélemények csokorba gyűjtésének tekintendő, hanem a feladatot megoldó hallgatók közös véleménye tükrözőjének is, hű képet ad az adott kórusműhöz társítható – a verbális szöveg jelentésével is összhangban álló! – érzelmi asszociációkról. Egyidejűleg a bemutatott „kifejezőerő-körskála” eredményes alkalmazhatóságát is bizonyítja, legalábbis a következetes művészi logikával létrehozott „verbomuzikális” kompozíciók elemzésében. És kétséget kizáróan Kodály kórusműve – két, nyelvet és nyelvizet bámulatosan magas szinten ismerő (és birtokló!) művész találkozása eredményeképpen – ilyen kompozíció.

Az *ë* hang Kodály korában és ma

Péntek János

1. 125 éve született* és 40 éve halt meg Kodály Zoltán. És abban az évben, 1967-ben, már halála után, jelent meg az 1965-ös egr-i kiejtési konferencia anyaga, amely annak a vitának az előadásait, hozzászólásait tartalmazza, amelyben még maga is részt vett, elsősorban éppen a 15. magánhangzó kérdésében (Grétsy–Szathmári [szerk.] 1967). Akkor még – mint előtte is – azon vitatkoztak nyelvészek és pedagógusok: még lehet-*ë* tanítani minden magyar anyanyelvű beszélőt a kétféle *e* megkülönböztetésére? Kodály Zoltán, akárcsak Bárczi Géza, jóval előttük Szinnyei József, azon a határozott véleményén volt, hogy igen. Még lehet, és még is kell tanulni, használatát újra elevénné kell tenni. A köznyelvi norma részévé kell tenni.

* A dolgozat témája miatt kötelezőnek véltem az *ë* jelölését; ebben az esetben saját anyanyelv-változatom *ë*-zése alapján.

Hogy miért? – Mert ez javítja a nyelv hangzását. Mert „értelmi tulajdonsága is van a zárt *ĕ*-nek”, mint Kodály mondta (Grétsy–Szathmári [szerk.] 1967: 246), azaz önálló helye és jelméggkülönböztető szerepe van a magyar hangrendszerben.

De a lényeg az, hogy Kodály az élőnyelv, az élőbeszéd természetes dallamában és ritmusában, az élőbeszéd változatosságában látta a nyelv lényegét és értékeit, amikor a nyelvészek jelentős része még mindig az alaposan szabályozott, mérregulázott írott nyelv bővületében élt.

Kodály jól látta a történeti okait is annak, miért nem jelöli a magyar helyesírás a kétféle *e-t*: „Irodalmi nyelvünk az északkeletiek kezén alakult ki, és ezért sajátos módon elmulasztották helyesírásunkban feltüntetni a zárt *ĕ-t*, nem úgy, mint a finnék, akik annak idején ezt megtették, és náluk éppen ezért nem vesztett ki” (Grétsy–Szathmári [szerk.] 1967: 245).

A másik ok: sokan kifogásolták a zárt *ĕ-t*, például Jászai Marinak a zárt *ĕ-jét*. Azaz: az irodalmi nyelv elsődleges fészkeiben, az északkeleti nyelvjárásban nem ismerték a kétféle *e-t*, ezért nem is került bĕ a jelölésbe; az irodalmi nyelv másodlagos, 20. századi központja, Budapest – noha maga, mint szintĕn Kodály hívta fĕl rá a figyelmet, sokféle nyelvjárás hordalékát beszĕli –, a budapesti elit, amelynek beszĕlt köznyelvĕt az írott köznyelv normái irányították, nĕmcsak, hogy nem ismerte, de ĕgyre inkább provinciálisnak minősítette, és „kifogásolta”, azaz stigmatizálta a zárt *ĕ-t*.

Ezzel a „normakĕpzĕ” és „mintaadó” értelmiségi elittel kellĕtt volna elfogadtatni a nyelvi norma elemekĕnt a 15. magánhangzó-fonémát és kötelezővé tĕnni az oktatásban. Reménytelen volt a szándék megvalósítása, hiába volt Bárczi Géza és Kodály Zoltán tekintĕlye. A nyelvészek körĕben is tĕbben voltak a szĕjptikusok vagy ĕppen ellenzĕk. Az is mĕgzavarta a két *e* melletti ĕrvelĕst, hogy akkor a „**nyelvfejlĕdĕs**” útját az **ĕgysĕgĕsítésben** látták: a kétféle *e* pedig mint a múlt maradványa tűnt fĕl. Az írott köznyelv kötelező, mĕgtanítandó elemekĕnt reménytelen volt elfogadtatni, csak a beszĕlt köznyelv ideig-óráig mĕgtűrt elemekĕnt maradhatott mĕg. Nĕmhogy kötelezőkĕnt nem sikerűlt elfogadtatni, de mĕg annak sĕm sikerűlt gátat vetni, hogy nĕ stigmatizálják, nĕ nézzék lĕ, nĕ tekintsék provinciálisnak az *ĕ-zĕ* beszĕdĕt.

2. Közhely a magyar dialektológiában, hogy a kétféle *e* fonéma mĕglĕte vagy hiánya mĕg-ozsztja a magyar nyelvjárásokat. Mĕgosztja, de külön-külön nĕm jellemzi, nĕm különĕfti el, ugyanis a 10 nyelvjárás regióból csak kettĕnek a fonemarĕndszerĕre nĕm jellemző. Magyarországon mind-össze ĕgynek, ha a budapesti regiót nĕm tekintjük nyelvjárás regiónak is ĕgyben (pedig ennek is mĕgvolna a maga indokoltsága). Nĕm rĕndszer szerűen pedig mindĕnütt előfordul a rövid zárt *ĕ*. Emiatt magam azt sĕm tartom indokoltnak, hogy az *ĕ-zĕst* a regiós köznyelvisĕg körĕbe utaljuk. A beszĕlt köznyelvben kétsĕgtelenűl ĕgyĕnrangú a nyíltabb *e*-vel, vagy legalábbis ilyenkĕnt kell elismerni. Elekfi László 1966-ban – az ĕrtSz. elĕmunkálataival kapcsolatban, Deme Lászlóra hivatkozva – sarkítva, de nagyon határozottan mondja: „köznyelvünk bizonyos fokig *ĕ-zĕ*, irodalmi nyelvünk [azaz az írott nyelv?!] azonban nĕm ismeri az *ĕ-zĕst*... Ezt a tĕnyt hangsúlyoznunk kell azzal a mĕg ma is fĕlbukkanó szélsősĕgĕs állásponttal szĕmben, mely az *ĕzĕst* elsĕrendű köznyelvi normának tartja, mĕg akarva rá tanítani azokat is, akik az *e* kétféle változata közt sĕmmi különbsĕget nĕm tĕsznek [...] Most inkább az igazság másik oldalát kell hangsúlyoznom [...]: az *ĕzĕs* is van annyira elterjedt, hogy nĕm minősíthető pusztán nyelvjárás hangsjátságnak. Köznyelvĕnek tekintĕhető az *ĕzĕs* is... ” (237–8). Ez az ellentmondástól nem mĕntĕs ĕrvelĕs volt az alapja az *ĕ* ĕrtSz.-beli jelölésĕnek, amely Elekfi László elĕggĕ nem ĕrtĕkĕlhető munkája. Igazat kell tehát adnunk Buvári Mártának, aki szintĕn az *e* és az *ĕ* beszĕlt köznyelvi státusa mellett ĕrvel (Buvári 2006).

Bizonyosra lehet vĕnni, hogy a magyar anyanyelvűeknek jóval tĕbb mint fele ma is *ĕ-zĕ* nyelvi környezetbe születik bele, ilyen lĕsz a vĕrnakuláris nyelvváltozata. Ez nĕm változott Kodály Zoltán halála óta.

3. Szĕlnom kell mĕg Erdĕlyrĕl. Ez Kodály miatt és a tĕma miatt sĕm lényegtelen. Az ötvenĕs-hatvanas ĕvekben, az akkori vitákban, ĕrvelĕsĕkben Erdĕly említésĕt a nyelvészek is tapintatosan kerűltĕk. A két *e* fonéma romániai (erdĕlyi) nyelvĕldrajzi mĕgoszlását Murádin László írta lĕ és publikálta 1980-ban a Romániai magyar nyelvjárások atlasza akkor mĕg kéziratosa anyaga alap-

ján (Murádin 1980). Adatai szerint a moldvai magyar ebben a tekintetben ugyanazt a megoszlást mutatja, mint egyéb jelenségekben is: az *ĕ* nem fonémaértékű az északi kis régióban (a mezőségi típusban), a régió többi (székelyes) részében igen; a székely teljes egészében *ĕ*-zű (ettől ném függetlenül: *ö*-zű Kérésztúr környékén); némely altípusában az *e* realizációja a köznyelvinél jóval nyíltabb, emiatt a fonetikai distinkció hangsúlyozottabb (pl. Sepsiszentgyörgy környékén); a történeti Erdély vármegyei része, a Mezőség ismeri ugyan az *ĕ*-t, de ez nem fonémaértékű (a székely és a mezőségi régió határát ezén az alapon pontosan kijelöli a Maros mentén, a Nyárad mentén, a Kis- és Nagyküküllő völgyében, sőt a dél-erdélyi nyelvjárászigetkén is: a mezőségi típusú Lozsád és környéke ném *ĕ*-zű); Kalotaszeg *ĕ*-zű, keleti kistája viszont szintén átmeneti jellegű; a Szilágyság megoszlik: északi, Tövishátnak nevezett kistája az északkelethez csatlakozva *e*-zű, déli része *ĕ*-zű; a Tisza–Körös vidéki nyelvjárás romániai (bihari) része ném *ĕ*-zű, a mezőségi jellegű Fekete-Körös völgye sém; a Bánság jelentős része szintén *ĕ*-zű (vagy *ö*-zű). Az *ö*-zés egyébként, mint köztudomású, de ezt a mostani szegedi helyszín miatt is hangsúlyozni kell, szoros kapcsolatban áll az *ĕ*-zéssel: annak szinte hangsúlyozottabb, labiális változata.

A dialéktológiai jellegű megállapításokon túlménően jelezniem kell azt is, hogy a përmrégiók nyelvhasználatában a kétnyelvűség is az *ĕ*-zést erősíti (persze ném a magyarra jellemző fonológiai szembenállásként): a környező nyelvek *e* hangja ugyanis égyezik az *ĕ*-vel. De a magyar nyelvbeli kétféle *e* meglétének aráialis olyan hatása is van, hogy az erdélyi román nyelvjárásban a nyelvi kontaktus következményeként jellemző az egészen nyílt *e*.

4. Mi változott az elmúlt négy évtizedben, Kodály halála óta? Az égyetlen kedvező eredménye az volt az akkori vitáknak, hogy az ÉrtSz.-ba békertiltek az *ĕ*-zű változatok is. Elekfi László következtetésnek bizonyult: ragozási szótárában is fontosnak tartotta az *ĕ* jelölését (1994), hasonlóképpen Fekete László a kiejtési szótárban (1992). Égyébként a szakma egészének föllépése és érvelése erőlennek bizonyult. Ezt befolyásolta az a megalapozatlan koncepció, amely a „nyelvi fejlődést” az égyesgősülésben (és az égyesgősítésben) látta; az is, hogy az akkori vezető nyelvészek égy része (a budapesti értelmiségi elit jelentős részéhez hasonlóan) saját nyelvváltozatában ném ismerte az *ĕ*-t, hallásában sém érzékélte a kétféle *e* különbségét.

Utólag megitélve valóban túlzó volt és ném volt kellőképpen taktikus az az elképzelés, hogy „kötelezővé”, „mëgtanítandóvá” kell tenni az *ĕ*-zű írást és ezt követően az *ĕ*-zű ejtést. Elsősorban azt kellett volna elérni, és ma is el kellene érni, hogy sënkit në stigmatizáljanak, në szorítsanak ki a hivatásos beszélők köréből *ĕ*-zű ejtése miatt. Akkor is voltak példák rá, hogy – a Kodály által is említett Jászai Marihoz hasonlóan – a színészjelöltek fölvételében vagy a színészek alkalmazásában égyre inkább kizáró okká vált az *ĕ*-zű beszéd. (Már Kodálynak is ezt kellett megitállapítania: „Ma a Nëmzeti Színházban ném hallható a zárt *ĕ*” 1967: 244.) Az eredményékből ítélve égyre inkább elmaradt a rádió-, a televízióbëmondók és riporterek oktatásából, hátránnyá vált alkalmazásukban, és bizonyára kizáró okká a szinkronparban. Azt ném lehetett előre látni, hogy olyan korszak következik, amelyben már nëmcsak az írógép-billentyűzetnek lehet szükítö hatása, hanem a tömegében és hatásában óriásivá duzzadt tömegkommunikációnak: a rádiónak, égyre inkább a televíziónak, a televízió által sokszorosított és forgalmazott szinkronnyelvnek, valamint a számítógépnek. Ma Budapestën üditö kivételnek számít, hogy a televíziónak van égy enyhén palócos ejtésű mëtëorológusa, akinek a beszédében az *ĕ* is jelen van. Ebbe a stëril égyhangúságba a médiában mégis csak mëgszólaló „vidékiek”, az égyyszerű beszélők hoznak szint és változatosságot, a rëgionális stüdiók is, az ott ma már gyakran mëgszólaló erdélyiekkel, fölvidékiekkel.

Két föltétele van annak, hogy égy nyelvi változat mëgmaradjon: az égyik a légalább implicit módon elfogadott norma a jelensëgre nézve, a másik az ennek mëgfelelő nyelvhasználati minták folyamatos hatása. Ma égyik sëm érvényesül, söt ennek az ellenkézöje hat. És vannak még a szakmabeliek körében is, akik mindezt a magyar nyelv természetës mozgásának tekintik: erre halad a magyar nyelv, mondják. Holott sok tekintetben erre kényserítik.

5. A hátrányos helyzet másik, nem elhanyagolandó eleme: az iskolai oktatás. Az iskolába kerülő gyermekek több mint felének olyan ábécéskönyvekből kell jelenleg tanulnia, amely a magyart fonémaírásként tanítja ugyan, de teljesen figyelmen kívül hagyja az általuk megtanult magyar nyelv egyik, a többivel azonos rangú, azonos funkciójú elemét, az *ë* fonémát. És ezzel számukra megnehezíti az írás és az olvasás tanulását. Teljesen visszhang és következmények nélkül maradt Zongor Ferencnek ezzel kapcsolatos meggyőző beszámolója három évtizeddel ezelőtt a Magyar Nyelvőrben. A szerző általános iskolai igazgató volt Kemenesalján, Celldömölkön, és óralátogatásai alkalmával figyelt föl az 1. osztályosok abból fakadó olvasási, megértési nehézségeire, hogy ábécéskönyvük csak egy *e* betűre tanította őket. Nem tudtak különbségét tenni például az *elment* és az *elmént*, a *szemét* és a *szëmét*, az *értem* és az *értëm* között. Hasonló tapasztalataik vannak a székelyföldi pedagógusoknak is. Zongor Ferenc azt javasolta: „Jelölni kellene a zárt *ë* értelemmégkülönböztető mivoltát az olvasástanítás megkönnyítésére” (Zongor 1977: 76).

Ez nem azonos azzal az igénnyel, hogy tegyük általánossá és kötelezővé az *e* és az *ë* megkülönböztetését a magyar helyesírásban. De könnyítsük meg a gyermekek számára az anyanyelvük írott változatába, írott világába való belépését. Annyi alternatív tankönyv van forgalomban, hogy ebbe a kínálatba az is beleférne (Erdélyben is), hogy a nagyrégióként eltérő *ë*-zést jelöljék a szerzők. Más nyelvek oktatásában sém ismeretlenek az ilyen, a belépést könnyítő megoldások. Ez azzal a jótékony következménnyel is járna, hogy valóban javulna az *ë*-zõ ejtés mód elfogadottsága, presztízse. Elsődlegesen a tanulók nyelvi, nyelvjárási tudatát erősítené, de a pedagógusok attitűdjét is kedvezően befolyásolná. Mert az sém változott még gyökeresen.

Kodály Zoltán Szinyei József korábbi tankönyveire hivatkozva szintén a tankönyvekben látta a megoldást. Még azt is, hogy ezzel általánossá lehetne tenni a kétféle *e* használatát.

Ilyen megfontolásból jelentette még 2002-ben az Erdélyi Tankönyvtanács, kísérleti jelleggel, kis példányszámban Adamikné Jászó Anna, Gósy Mária és Lénárd András ábécéskönyvének *ë*-zõ változatát a felső-háromszéki kiejtés alapján (Adamikné–Gósy–Lénárd 2002).

6. Tiszteletre és elismerésre méltó a Bárczi Géza Értékörző Kiejtési Alapítvány következetes törekvése, hogy megállítsa „a kiejtés bomlását” a kétféle *e* megkülönböztetése tekintetében. Buvári Márta dolgozatai, cikkei, szójegyzéke (1978, 2001), Mészáros András „kisszótára” (1998) mind az „értékörzés” szándékával született. Fontos eredménye ennek a kitartó munkának a MorphoLogic Kft.-nak az *ë* automatikus jelölésére kifejlesztett számítógépes programja (a Bárczi Alapítvány nyelvészeti közreműködésével, vö. Novák 2006). Mészáros András részletesen kifejített megoldási javaslatára szőrt ezzel az eszközzel és az eddigiektől teljesen eltérő attitűddel a maga természetes médrébe lehetne terelni a nyelv mozgását és benne az élnyelv *ë*-zését (Mészáros 2006). Látszólag ez a kis mozgalom áll szemben a nyelv természetes mozgásával, holott amögött, ami természetesen látszik, olyan erők állnak, amelyeknek a hatalma és a hatása jóval erősebb, mint a kitartó keveseké.

7. A címbeli implicit kérdésre: miben változott az *ë* helyzete Kodály korától napjainkig, összefoglalásképpen a következőket mondhatjuk: Nem történt olyan irányban előrelépés, mint ahogy ő szorgalmazta. Az *ë* státusa, az *ë*-zõ kiejtés megítélése romlott; az akkor félig sztendőrd helyzetből a sztendőrd alá csúszott. Ennek következtében csökkent a felnõtt beszélők körében az *ë*-zõ beszélők aránya.

A szabályozásban az akkori szinten maradt, de az ÉrtSz. *ë*-zõ alakjaira ma már senki nem hivatkozik, a nagy nyilvánossághoz szóló, meghatározó nyelvi minták teljesen mellőzik: alig van színész, akinek nyelvében nyomokban még megvolna ez az ejtés mód; száműzték a rádióból, a televízióból, a szinkronizált filmekből. Az iskolába kerülő kisiskolás pedig botladozva tétlenkedik a kétféle *e* hang egyetlen betűje fölött.

SZAKIRODALOM

- Adamikné Jászó Anna–Gósy Mária–Lénárd András 2002. *A mesék csodái. ABC és olvasókönyv*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár. (Az ábécéskönyv *ë-ző* változatát dr. Péntek János készítette el a felső-háromszéki kiejtés alapján.)
- Buvári Márta 1978. A „zárt *ë*” pere. *Magyar Nyelvőr* 102: 163–70.
- Buvári Márta (szerk.) 2001. *Kiejtési szótár és útmutató 15 magánhangzóval*. Bárczi Géza Értéktörző Kiejtési Alapítvány, Budapest.
- Buvári Márta 2006. Miért köznyelvi? In: Zimányi Árpád (szerk.): 119–22.
- Elekfi László 1966. Köznyelvi kiejtésünk és az Értelmező Szótár. In: Ország László (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó, 227–78.
- Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Fekete László 1992. *Magyar kiejtési szótár*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Grétsy László–Szathmári István (szerk.) 1967. *Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kodály Zoltán 1967. Megjegyzések a konferencián elhangzottakhoz. In: Grétsy–Szathmári (szerk.): 245–8.
- Lőrincze Lajos 1972. A zárt *ë*. In: Lőrincze Lajos (szerk.): *Édes anyanyelvünk*. 3. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros András 1998. *Igényes (ë-ző) kiejtési kiskönyvtár*. Gondos Bt., Bicske–Budapest.
- Mészáros András 2006. Megoldási vázlat – A több mint két évszázados viták folytatása helyett. In: Zimányi Árpád (szerk.): 133–5.
- Murádin László 1980. Az *e/ë* fonémakülönbség megléte és megoszlása a romániai magyar nyelvjárásokban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 24: 169–87.
- Novák Attila 2006. Automatikus *ë*-jelölő program. In: Zimányi Árpád (szerk.): 133–5.
- Zimányi Árpád szerk. 2006. *II. egri kiejtési konferencia. 2005. október 22.* Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIII. Sectio Linguistica Hungarica. Eger.
- Zongor Ferenc 1977. A zárt *ë* és az olvasástanítás. *Magyar Nyelvőr* 101: 74–6.

Kodály Zoltán és a Kazinczy-versenyek

Rozgonyiné Molnár Emma

A címben jelzett párhuzam első hallásra diszsonánsnak tűnik, mert Kodály Zoltán nevét hallva a muzsika, a zene, a népzene jut eszünkbe; a Kazinczy nevével fémjelzett versenyek pedig a szép magyar beszédet s a vele kapcsolatos elvárásokat idézik föl. A formális érintkezési pont az auditív jelleg, de a tartalmi kapcsolat is ezen a szinten kereshető.

Kodály Zoltán számára minden hangélmény mérlegre került, hogyne figyelt volna föl a magyar népdal mellett a magyar beszédre: ennek természetére, tulajdonságaira; és elrettenve vette észre, hogy egyre több benne a hamis elem, egyáltalán kevés a reá – a beszédre – fordított figyelem, pedig nemzeti létünk egyik fundamentuma magyar nyelvünk. A mester első, legfontosabb tette ez ügyben a figyelem felkeltése volt, azaz az írott szó mellett az élőbeszéd hangzására való odafigyelés, figyeltetés.

Az 1937-ben elhangzott „riadója” egy folyamatnak volt a megindítója, amely a mai napig tart. (A „Riadó” 70 évvel ezelőtt előadás formájában, december 9-én hangzott el az Eötvös Kollégium közgyűlésén *A magyar kiejtés romlásáról* címmel.)

Lőrincze Lajos írja a Kodály-centenárium beszédében: „Riadója után Kodály szinte egyenlő arányban osztotta meg idejét és erejét a magyar zene nyelvének s a magyar nyelv zenéjének gondjai között. Nem volt nyelvész. Más szempontból, magasabb szintről szemlélte nyelvünket; népben, nemzetben gondolkodott.”

1965-ben, az egri kiejtési konferencián Bárczi Géza professzor elnöki megnyitójában ezt mondta: „Újabban [...] főleg Kodály Zoltán hatásos szavai nyomán egyre többet hallunk és olvasunk a helyes magyar kiejtésről, s ez annak biztos jele, hogy e kérdés immár társadalmunk tudatában is égetővé vált.”

Ugyancsak ekkorról Deme László előadásából idézve: „Tulajdonképpen Kodálynak ezzel az előadásával kezdődött meg a helyes magyar kiejtés ügyének újrafelvétele, s ennek közzétételével indult meg a kiejtésünket vizsgáló szakmunkák öröndetes szaporodásának folyamata [...] a magyar nyelvtudomány munkásai és a magyar nyelv tanárai körében e felhívás nem talált süket fülekre, hanem pezsgést indított, amelynek eredménye számszerűségében is tekintélyes.”

Mindaz, ami a „riadóban” és a *Vessünk gátat kiejtésünk romlásának!* címen a rádióban elhangzott, vitát indított a kortárs nyelvészek körében, sőt időben később is visszatértek rá, de nem ezen a nyomvonalon elindulva szólok most Kodály Zoltán hatásáról. A kiejtési versenyek elindítása is e két beszédnek köszönheti startját, erről lesz még szó. A versenyről, amely változott, módosult, terjedt, de mégis van. Nyelvünk ünnepeinek tekinthetjük ma is a közoktatástól a felsőoktatásig kiterjesztett Kazinczy-versenyeket és a beszélő foglalkozásiak ilyen jellegű díjazását.

Érdemes némi történeti visszatekintést tennünk. Kodály Zoltán előadásának hatására Eckhardt Sándor, a budapesti egyetem bölcsészkarának dékánja 1938-ban megszervezte az első „jó magyar kiejtési versenyt [...] gondolata Kodály Zoltán »riadójával« kapcsolatban merült fel bennem” – írja megnyitójában a dékán.

Az első verseny győztese Lőrincze Lajos egyetemi hallgató – későbbi nyelvészprofesszor – lett, nyelvjárási kiejtésével. Ezután évente követték egymást a versenyek a budapesti egyetemen, majd a pécsi egyetemen is és a középiskolákban is rendre. A legátfogóbb és a legkomplexebb beszédverseny ebben a folyamatban a Kazinczy-verseny lett.

Péchy Blanka színművésznő alapítványt hozott létre utalva Kodály Zoltán 1937-es „riadójára”: „Ha Ő akkor, amikor nem volt országos méretű a művelődés, felhívta a felelősségre a figyelmet, nekünk sem szabad elmennünk közömbösen e kérdés mellett.” Pontosan megfogalmazta az alapítvány létének fontosságát: „Célommá vált: mozgalommá tenni a helyes és szép magyar kiejtés ügyét. Megingathatatlan meggyőződésem, hogy a gyökeres társadalmi változás és az élőszóval terjesztett tömegtájékoztató növekvő térhódítása ugyanolyan újítómozgalmat igényel az egységes kiejtés, az igényes beszéd érdekében, mint amelyet a polgárosodás küszöbén Kazinczyék valósítottak meg az egységes irodalmi és az egységes köznyelv javára.”

Az alapító okiratban az alapítvány célja is közel áll a kodályi gondolathoz: „Elsősorban a magyar nyelvműveltség ápolása érdekében a szép magyar beszédre serkentsen színművészeket, rádió- és televíziós szereplőket, akiknek szava nap nap után eljut a magyar emberek millióihoz, s ily módon az egész magyar nép beszédét alakítja, de nem kevésbé fontos célja, hogy ugyanerre serkentse a magyar tanulóifjúságot és az őket nevelő pedagógusokat is.”

Az alapítvány struktúrájáról azért érdemes szót ejtenünk, mert valóban a célnak megfelelően többszintű a díjazás:

– A Kazinczy Alapítvány legmagasabb elismerése a Kazinczy-díj (1963). Az erre méltó színész, előadóművész, rádió- és televízióbemondó, illetve riporter és pedagógus kaphatja.

– Kazinczy-jelvényt az általános iskolai tanulók kaphatnak a területi versenyen elért eredmény alapján (1974-től).

– Kazinczy-éremmel tüntetik ki a középfokú iskolák (1966-tól) és főiskolák, egyetemek (1973-tól) azon tanulóit, hallgatóit, akik az országos verseny döntőjében az első tizenöt, illetve az első tíz között szerepelnek.

– Kazinczy-jutalomban részesülhetnek az iskolai, egyetemi, főiskolai és más intézmény beszédművelő körei, tagjai és vezetői.

A „Beszélni nehéz” körök a Magyar Rádióban indított hasonló című műsor alapján szerveződtek a Kazinczy-versenymozgalom részeként Péchy Blanka és Deme László vezetésével. (A műsor ma is él a rádióban – igaz, hogy adásai a Magyar Katolikus Rádióban hallhatók.)

A szöveg helyes megszólaltatásához jelölési rendszert alakítottak ki, a szupraszegmentális eszközök alkalmazásának írásos megjelenítésére.

A beszédversenyek produkciója a kezdetektől prózai szöveg felolvasása: novella vagy eszszérészlet interpretálása. Elvárás a szabályos tiszta hangképzés, megfelelő artikuláció, a magyar nyelvre jellemző időtartam-különbség megvalósítása, mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók körében és a szupraszegmentális eszközöknek a szöveg által diktált megvalósítása.

A kezdetekben a budapesti egyetem beszédversenyein a zsűri munkájában Kodály Zoltán is részt vett. Értékelő hozzászólásaiból idézek néhányat:

„Az egyes hangok helyes ejtésében jóformán valamennyi versenyző kifogástalan. Hibák inkább csak a beszéd nagyobb egységeiben mutatkoznak. Már a mondathangsúly elhelyezésében, a mondat dallamának kikerekítésében több volt a bizonytalanság. Lendületesen egy darabban ívelő mondatdallamok helyett gyakran hallottunk szaggatott, töredékesen összerakott mondatokat.”

Tanulságos Kodály Zoltán következő megjegyzése is: „Általában az eddig lefolyt három verseny eredménye fokozatos javulást jelent. De nem jelenti a hallgatók beszélőképességének átlagos javulását, pedig ez volna a cél. A versenyre ugyanis azok jelentkeznek, akik valamennyire már tudtak beszélni.”

Az 1965-ben tartott egri kiejtési konferencián a záródokumentum szerint ismét megfogalmazódott az eredeti cél meg szándék, hogy a művelt értelmiség beszéde például szolgáljon, és az egész magyarul beszélő közösség legyen igényes a beszédére, tekintse nemzeti kincsnek a beszéd hagyományait. Kodály Zoltán is jelen volt ezen a konferencián, és értékes megjegyzéseivel gazdagította a konferencia anyagát. A javaslatok között itt is szerepel a kiejtési versenyek megrendezése minden oktatási szinten.

Az igényes beszéd elsajátítását célzó versenymozgalom bővült: vannak mesemondó versenyek az általános iskola alsó tagozatos tanulóinak, a tanítóképzősöknek. Renszánszát éli a retorikaoktatás a közép- és felsőfokú intézményekben. Hozzájuk szónokversenyek kapcsolódnak; a felsőoktatásban az ELTE rendezésében már nyolcadik alkalommal volt Kossuth-szónokverseny, amely ket-tős feladat elé állítja a jelölteket: „Jót, s jól” az elvárás.

A nyilvánosság előtt történő megszólalás gyakori követelmény napjainkban, ezért igen időszerű Kodály Zoltán gondolata a nemzeti beszédkultúra ápolásáról. Ezt mondja: „A nyugati népeknél a saját nyelvük tökéletes, biztos tudása a kultúra elemi követelménye. Hol romlik a kiejtés? Ahol fogyatékos a nemzeti öntudat és a vele járó felelősségtudat.”

Kodály Zoltán nemes szándékának, a beszédkultúrának a kiteljesítése a Kazinczy-versenymozgalomban is folytatódik, és hatása határainkon innen és túl – a verseny résztvevői által (bízunk benne: ha szűkebb körben is) – eredményesen terjed.

Sajnos a szép magyar kiejtés gondozása visszaesést mutat az 1965-ben tartott kiejtési konferenciához képest. Akkor 36 korreferátum, hozzászólás hangzott el Deme László nyitó előadásához, 2005-ben, a konferencia 40. évfordulóján csak 18. Mindkét alkalommal a Magyar Nyelvtudományi Társaság adta a nevét a rendezvényhez, de a szervezőmunkát és az anyagi fedezetet is 2005-ben az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvi Tanszéke vállalta, s ugyanez vonatkozik a kiadványra is, a konferencián elhangzott előadások megjelenítésére. A Zimányi Árpád vezette tanszéket elismerés illeti, hogy a város nevével és Kodály Zoltán jelenlétével fémjelzett első kiejtési konferenciát nem engedték feledésbe merülni.

Amikor Kodály Zoltánt az MTA levelező tagjának ajánlották, a szövegben megjelentek az alábbi sorok is: „Kodály Zoltán a magyar nyelv és beszéd tisztaságának is lelkes, kitűnő tárgyi tudású harcosa: ez irányú kezdeményezései különösen az ifjúság körében már eddig is figyelemre méltó eredményekre vezettek.” Méltán kerültek ezek a sorok az ajánlás indoklásába olyan neves nyelv-

szek aláírásával, mint Zsirai Miklós, Bárczi Géza, Eckhardt Sándor, Kniezsa István, Pais Dezső és többen mások.

A Kodály-emlékév alkalmából így nemcsak a zenetudomány, de a nyelvtudomány is tisztelgőleg Kodály Zoltán emléke előtt.

SZAKIRODALOM

- Bárczi Géza 1967. Elnöki megnyitó. In: Grétsy László–Szatmári István (szerk.): *Helyes kiejtés, szép magyar beszéd*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 120. sz. Budapest, 17–8.
- Deme László 1965. Kiejtésünk vitatott kérdései. In: Grétsy László–Szatmári István (szerk.): *Helyes kiejtés, szép magyar beszéd*. Budapest, 24.
- Eckhardt Sándor 1941. *A jó magyar kiejtés aktái*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Hercegi Károly 1988. A Kazinczy-alapítvány. In: Bolla Kálmán (szerk.): *Szép szóval igazat*. Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. sz., 15–6.
- Kodály Zoltán 1941. A magyar kiejtés romlásáról. In: Eckhardt Sándor (szerk.): *A jó magyar kiejtés aktái*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 5–25.
- Kodály Zoltán 1941. Vessünk gátat kiejtésünk romlásának. In: Eckhardt Sándor (szerk.): *A jó magyar kiejtés aktái*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 26–33.
- Kodály Zoltán tanulságai 1941. In: Eckhardt Sándor (szerk.): *A jó magyar kiejtés aktái*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 60–3.
- Lőrincze Lajos 1983. Kodály Zoltán és a magyar nyelv. *MNy*. 89: 257.
- Péchy Blanka 1988. A szép magyar beszédért. In: Bolla Kálmán (szerk.): *Szép szóval igazat*. Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. sz., 9.
- Zimányi Árpád (szerk.) 2005. II. Kiejtési konferencia, Eger.

Kodály Zoltán, a nyelvművelő

Nagy L. János

A rendelkezésre álló terjedelem csupán annyit enged meg, hogy a kerekasztal-beszélgetésben szóba kerülő témákat röviden jelezzük.

Viszonylag kevés olyan, nyomtatásban megjelent közleménye van Kodály Zoltánnak, amely a nyelvművelés számára fontos. A nyelvszemléleti gondolkodását Eötvös-kollégiumi mentorának, Gombocz Zoltánnak az elvei határozták meg (vö. Gombocz: *Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. Magyar Nyelv* 28: 1–11). A mentor megfogalmazása szerint: „A nyelv a gondolatközlés eszköze; az a nyelvvalak a legjobb, amely gondolatainkat leghívebben közli a hallgatóval.” Kodály Zoltán írásaiban és szóbeli nyilatkozataiban az általa tárgyalt nyelvhasználati példák gyakorlati megítélésük mérceként az eszményi köznyelvet alkalmazza a mindennapi nyelv hibázott, javítandó alakjaival szemben. Ez a köznyelvi norma azonban nem kifejtett módon szerepel a megítélés, a minősítés során; ugyanakkor időtálló megállapításai gyakorlatilag megállják a helyüket. Bírálói gyakran szándékosan értelmezik félre, például akkor, amikor a kihalásra utaló tréfás megjegyzésének alapját figyelmen kívül hagyták, hiszen a rádiós elköszönés hangzása („a viszonthalásra”) indította Kodályt a bírálatra.

Hogy Kodály Zoltán a nyelvművelésnek aktív szereplője, az kitetszik az Akadémián a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának nyelvművelő anktájából (az *I. Osz. Közl.* II: 448–449), az MTA elnöki időszakának megszólalásaiból (1. az *Akadémiai Értesítő* LIV–LVII. kötetét). Többet jelent azonban mindezeknél, hogy hosszú ideig Kodály Zoltán méltán volt elnöke az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának. 1931-ben Klebelsberg Kunó miniszter olyan fontosnak ítélte a nyelvművelés

tevékenységét, hogy erre külön felhívta a Magyar Nyelvtudományi Társaság figyelmét. Így jött létre előbb a társaság keretében a nyelv művelő szakosztály, majd a Nyelv művelő Bizottság; 1932-től megjelent a *Magyarosan* című folyóirat. Kodály Zoltán ez irányú tevékenysége nyomon követhető a *Magyarosan*, a *Magyar Nyelvőr* és a *Magyar Nyelv* közleményeiben.

Előszót írt Lőrincze Lajos *Nyelv és élet* című könyvéhez. A régen szokásos dühös-mérges viták után a későbbi pozitív nyelv művelés elvét előlegezte meg a hármas latin elvvel:

*In necessariis unitas,
In dubiis libertas,
In omnibus autem caritas.*

„Szabadon fordítva és a nyelv művelésre alkalmazva: az alapvető kérdésekben minél teljesebb egységre kell jutnunk. Ahol még nem látjuk az igazságot, helyet kell engednünk a szabad kutatásnak, a vélemények szabadságának, úgy, hogy egymás véleményét mindig tiszteletben tartsuk” (Visszatekintés, 327).

Nevezetes gondolatmenete szól Kodálynak a német nyelvi hatásról tanúskodó *kultúr* használatáról, s arról, hogy szóösszetételekben is maradjon meg a szóvégi *-a* (rádióelőadás, 1955. május 21-én, közölte a *Magyar Nyelvőr* 79: 281–4). Már a nyelv művelő ankéton is említette a szóvégi magánhangzó fontosságát számos idegen eredetű szóban, mint a *brosúra*, *cenzúra*, *faktúra*, *karikatúra*, *klaviatúra*, *korrektúra*, *partitúra*, *piktúra*, *temperatúra* stb. szavakban. Jól jellemzi a *Szóval: kultúr?* címmel megjelent írás befejezése Kodály Zoltánnak a gyakorlati megoldások iránti készségét és retorikai érzékét: „Befejezésül megismételtem a címül tett kérdést: Szóval: *kultúr?* – A felelet nem lehet más: Nem! T e t t e l , *kultúra!*”

Kodály, a nyelv művelő jelentőset alkotott, s elsősorban tettekkel szolgálta a magyar nyelvi kultúra ügyét.